

MÉG EGYSZER A TODORESZKU–HORVÁTH KÖNYVTÁRRÓL¹

2016 augusztusában ünnepeltük dr. Todoreszku Gyula (1866–1919) születésének 150. évfordulóját. Az Országos Széchényi Könyvtár tiszteletbeli igazgatójának majd 3000 kötetes könyvtárát 1920 óta őrzi a nemzeti könyvtár. (1. kép) A jubileum alkalmából kamarakiállítás készült, amely több mint száz műtárgy segítségével mutatta be a gyűjtőt és páratlan gyűjteményét. Régi adósságot törlesztettünk ezzel, hiszen még nem került sor hasonló tárlat megrendezésére. A kiállítás összeállítása során az eddigi ismereteinkhez képest² több újdonság is kiderült, mindenekelőtt a Todoreszku–Horváth Könyvtár számára a 20. század elején készítettett művészi könyvkötések vonatkozásában. Ezeket most a gyűjtemény sorsának alakulásával együtt mutatjuk be.

1. A könyvtár alakítói

A gyűjtő

Todoreszku Gyula a könyvgyűjtéshez szükséges anyagi forrásait édesapjának, a román származású Todorescu Pálnak köszönhette. A vagyonos kereskedőnek és magyar feleségének három gyermeke közül csak az 1866. augusztus 16-án született Gyula érte meg a felnőttkort. Nagynénjének szóló korai leveleiből³ bepillantást nyerhetünk gyermekkorába. Szülei a négy elemi elvégzése után Schnepfenthalba küldték, hogy németül tanuljon. Édesapja nyilván nem véletlenül választotta épp azt az intézményt, amelynek célja a gyakorlati életre való nevelés volt, ám ő nem érezte ott jól magát. Így írt haza: „én nem azért jöttem ide, hogy ezt a moslékot egyem, és csak

igyam, hanem hogy valamit tanuljak!! Azt pedig itt fájdalom nem lehet.”⁴ Majd később: „Roppant nagyon szeretném tudni, hogy mikor fog a megszabadulás órája ütni.”⁵

Ekkor történt azonban első találkozása a gyűjtés szenvedélyével. Összebarátkozott ugyanis egy Amerikából jött magyar bélyeggyűjtő fiúval.⁶ 1879. november 30-án kelt levelében felsorolta nagynénjének, hogy mit kér Szent Miklós napjára. Ezek közül „csak a bélyegeket ki ne hadd, mert azokat nagyon szeretném kapni”.⁷ December végén köszönetként írta: „a bélyegeknek pedig úgy örültem, hogy majd kiugrottam a bőrből”.⁸ Egy hónap múlva újra ritka magyar bélyegeket és postai levelezőlapokat kért, azzal, hogy „maig több mint 300 bélyegem van, egynéhány levelező lappal”.⁹ A régi könyvekkel is ekkor került először közelebbi kapcsolatba: Schnepfenthalba menet egy antikváriumban olyan elragadtatással szemlélt egy bőrkötéses, német nyelvű bibliát, hogy édesapja megvette neki.¹⁰ Pontosabb adataink sajnos nincsenek az első régi könyvéről, mindenesetre ezt hamarosan több követte.

Todoreszku Budapesten érettségizett, majd jogi egyetemre járt, ahol 1892-ben avatták doktorrá. Közben már szenvedélyesen gyűjtötte a könyveket. Joghallgató korában huzamosabb időt töltött Párizsban,¹¹ s azután is csaknem minden évben hosszabb utazást tett: járt Londonban, Lisszabonban, Bordeaux-ban, San Marinóban, Velencében, Genovában, de eljutott Afrikába is.¹² Eközben a magyar, a román és a német nyelv mellé elsajátította a franciát és az angolt, hogy jobban tájékozódhasson a bibliofília szakirodalmában.

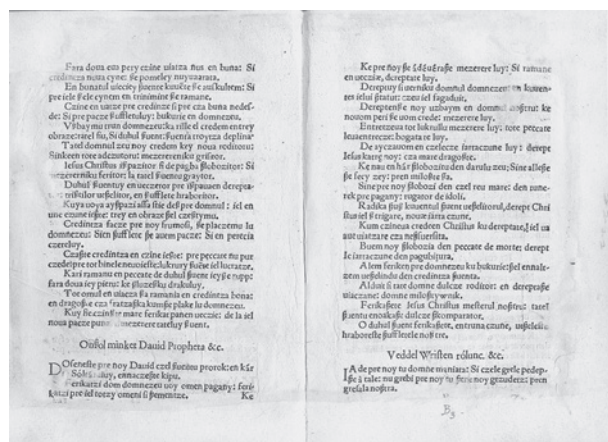
Bár Todoreszkut általában a nyilvánosságtól való visszahúzódás jellemezte, mégsem mondható, hogy gyűjtői és tudományos munkássága tel-

1. Todoreszku Gyula és Horváth Aranka, 1916
(OSZK, Kézirattár, Arcképgyűjtemény 1019)

jes elszigeteltségben zajlott volna. Amikor 1911-ben egy budapesti antikváriustól megvásárolta a *Diodori Siculi scriptoris graeci libri duo...* (Viennae Pannoniae, 1516) című munkát, a marhabőr kötet-táblából nyolc különböző 16. századi nyomtatvány töredékeit áztatta ki. Ahogy az áztatás precíz munkáját is maga végezte, úgyszintén ő publikálta a Magyar Könyvszemlében egy – a többiek közt előkerült –, addig példányból ismeretlen régi magyar kiadvány pontos könyvészeti leírását.¹³ Szintén ebből a kötetátlából származik a később *Todoreszku-töredékként* elhíresült nyomtatvány, azaz egy román nyelvű énekeskönyv négy lapból álló B íve, amely magyar református és unitárius egyházi énekek román nyelvű, de latin betűs fordítását tartalmazza.¹⁴

(2. kép) Ez a legkorábbi ilyen kiadvány, amelynek hírért 1911 márciusában és áprilisában nagy érdeklődéssel tárgyalták a magyar és román hírlapok. 1914-ben a Könyvtári Szemle két „könyvtári séta” keretében mutatta be a nagyközönségnek a már akkor is igen jelentős gyűjteményt.¹⁵ Todoreszku itt még gyűjtői küldetésnyilatkozatban buzdítja a többi bibliofilt szerzeményeik restaurálására és

2. A Todoreszku-töredék
(OSZK, Régi Nyomtatványok Tára, RMK I. 361e.)

új, igényes köntösbe öltöztetésére. Az első világháború nehézségei között azonban egyre nehezebben tudta folytatni addigi munkáját, ezért meglévő ritka könyvei segítségével belefogott a régi magyarországi nyomtatványok vízjegyeinek összegyűjtésébe. Elmondható, hogy a vízjelek tudomány- és kultúrtörténeti és gazdasági jelentőségét Todoreszku egy időben ismerte fel az európai tudományos filigranológia kibontakozásával. Úttörő vízjelgyűjteménye mintegy 1000 európai és magyar papírmalom vízjelének rekonstrukciós rajzát tartalmazza.¹⁶

„Célja volt [továbbá] egy nagy műben a XVI. századi magyar könyvdíszítés (kezdőbetűk, fejlécek, záródíszek) történetét megírni; szemei előtt a francia Claudin munkája lebegett. E művéhez élete legutolsó percéig legkedvesebb munkatársával, örömeinek, bánatainak osztályosával: nejével gazdag anyagot hordott egybe s e műve néhány kiegészítés után kiadható lesz.” – írja Melich János.¹⁷ A nagy nyomdászattörténeti mű elkészültét Todoreszku korai halála lehetetlenítette el, az ígéretes kézirat további sorsa pedig ismeretlen.

A háború alatt és után Todoreszku egyre erősödő depresszió kezdte gyötörni, hiszen birtokai az immár elcsatolt országrészben helyezkedtek el (vagyis anyagi forrásainak egy része elapadt), ráadásul félt, hogy a Tanácsköztársaság gyűjteményétől is hamarosan megfosztja. Lassan apatikussá vált, amit elméje elborulása követett. 1919 augusztusától súlyos beteg volt, végül november 27-én meghalt, több évtizedes gyűjtőmunkáját befejezetlenül hagyva. Végrendeletet ugyan nem hagyott, de felesége még életében jelezte a Széchényi Könyvtár igazgatóságának, hogy Todoreszku Gyula páratlan értékű könyvtárát a nemzetnek szánja, így kívánja biztosítani annak megőrzését és további fejlesztésének lehetőségét. Hogy ez nem teljesen hirtelen elhatározás, hanem rég érlelődő elképzelés

volt, arról már 1912-ben olvashatunk.¹⁸ Todoreszku Gyula ezzel Széchényi Ferenc után a Széchényi Országos Könyvtár második¹⁹ legnagyobb adományozója lett, amiért a Nemzeti Múzeum főigazgatóságának felterjesztésére a minisztertanács a könyvtár (már posztumusz) tiszteletbeli igazgatójává nevezte ki s miniszteri tanácsosi címet adományozott neki.

Az örökös

„Nincs e gyűjteménynek egyetlenegy könyve, kötése, könyvtári berendezése, amelynek a gyűjteménybe való kerülésében neki férjével együtt úgyszólván egyenlő része ne volna.” – írja Todoreszku özvegyéről Melich János, a könyvtár akkori főigazgatója.²⁰ Horváth Aranka (1885–1938) valóban hatalmas vagyonról mondott le, bár az igazsághoz tartozik, hogy az adott helyzetben ez a lépés biztosította számára az általa használt Népszínház utca 36. sz. alatti lakóház (és a többi ingatlanvagyon) megmenekülését a rekvirálás elől.²¹ (3. kép)

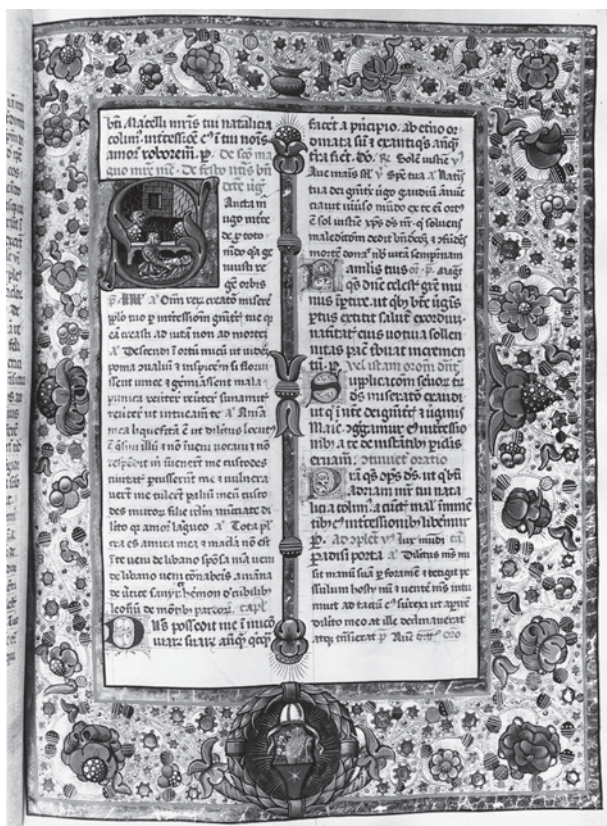
„Boldogult férjem, néhai Dr. Todoreszku Gyula már életében több ízben kinyilatkoztatta azt a szándékát, hogy »hungarica« könyvgyűjteménye, melyet közel 40 év fáradságos munkájával összegyűjtött: halála után az Országos Széchényi könyvtárban foglaljon helyet. Én, felejtethetlen férjemnek ezen elhatározását teljes egészében teljesíteni óhaj-

tom és erről jelen soraimban bátorkodom értesíteni a tekintetes Igazgatóságot, hozzáfűzve még, hogy az eképen örök letéteményként kezelendő gyűjteményt nem tekintem lezárt complexumnak, hanem annak fejlesztésére és gyarapítására bizonyos összeget is szándékozom biztosítani.” – írta 1919. december 4-én a könyvtár vezetőségének.²² Ezért viseli az adomány mindkettejük nevét: Dr. Todoreszku Gyula és neje, Horváth Aranka Könyvtára.

A szerény körülmények közt élő tisztviselő családból származó Horváth Aranka színiakadémiai növendék korában került felolvasónőként Todoreszku édesanyja mellé.²³ 1915 vége felé házasodhatott össze a nála jóval idősebb gyűjtővel.²⁴ Amikor rövid idő múlva, alig harmincéves korában egyedül maradt, a könyvtár töltötte be az életét: „a Széchényi Könyvtár szinte második otthonává vált, rendszeresen bejárt, ellenőrizte a könyvek felállítását, gondoskodott karbantartásukról, kötetésükről, személyesen tárgyalt a könyvkereskedőkkel és könyvművészekkel, természetes női simulékony-sággal alkalmazkodott a környezethez, részt vett a Múzeum társas összejövetelein úgy, hogy odatartozónak érezte mindenki, s ő maga is.”²⁵ Természetesen megjelent azon a megemlékezésen is, amelyet egykori férje halálának 10. évfordulóján tartottak a könyvtár tisztviselői. Ekkor Hóman Bálint helyezte el a Magyar Nemzeti Múzeum koszorúját Todoreszku Kerepesi úti temetőben található sír-
emlékénél.²⁶

3. Könyvtárszoba Todoreszku Népszínház utcai lakásában, 1920 előtt

4. A Kálmáncsehi-breviárium egyik lapja
(OSZK, Kézirtattár, Cod. Lat. 446. fol. 441r)

Noha Horváth Aranka egy 1921. február 7-én kelt levelében sérelmezi, hogy a Todoreshzku–Horváth Könyvtárba már csak egy ottani tisztviselő kíséretében mehet be,²⁷ 1924-ben – mielőtt másodszor is férjhez ment, Schöffner Aladár bankigazgatóhoz – mégis olyan végrendeletet készített, amelyben a Todoreshzku-vagyomból származó két bérházát, ollósági birtokának felét, valamint ékszereit²⁸ is a nemzeti könyvtárra hagyta. A birtok az időközben elcsatolt Krassó-Szörény vármegyében feküdt, tehát bevételt végül nem jelentett, de az ékszerek értékét 1939-ben 72 750 pengőre becsülték.²⁹ Horváth Aránaknak köszönhető továbbá az is, hogy 1931-ben megkezdhetette működését a nemzeti könyvtár fényképezési laboratóriuma, amelyet a Todoreshzku-hagyatékból származó Famulus-típusú fekete-fehér fényképezőgép alapozott meg.³⁰

Horváth Aranka második házassága is gyermektelen maradt, s mivel férjét lekötötte hivatása, idejének nagy részét továbbra is a könyvtárnak szentelte. 1938 júniusában bekövetkezett halála után hagyatékának kezelésére bizottság alakult. Az általa adományozott vagyonból vásárolták meg 1939-ben háromezer angol fontért és 2000 pengőért (vagyis 76 225 pengőért) a könyvtár egyik legnagyobb kincsét, a Kálmáncsehi breviáriumot, Mátyás

király budai könyvfestő műhelyének legpompásabb darabját.³¹ (4. kép)

A könyvművész

Szintén meghatározó figura volt a gyűjtemény alakításában Akantisz Viktor (1864–1943), aki a restaurálás, kiegészítés és könyvkötés munkáját is végezte. Akantisz jogot és filozófiát tanult a pesti egyetemen, majd íróként és grafikusként tartotta fenn magát. Hóman Bálint írja róla, hogy „Korán az irodalomra adta magát és évtizedeken át mint író, hírlapíró és illusztrátor fejtett ki igen termékeny munkásságot, s különösen mint fordító járult hozzá irodalmunk gazdagításához. Közben ismételtlen hosszabb külföldi utakat tett. Jóformán egész Nyugat-Európát bejárta s a nyugati világnyelveket többé-kevésbé elsajátította. 1900-ban ismeretséget kötött a kiváló magyar könyvgyűjtővel,

5. Festett pergamenkötés, előtábla I. Apafi Mihály címerével.
Készítette: Akantisz Viktor. Articuli diaetales, 1670,
Gyulafehérvár, [Kolozsvár, Veresegyházi Szentye], 1670].
(OSZK, Régi Nyomtatványok Tára, RMK I. 1109b)

6. Festett pergamenkötés, előtábla II. Rákóczi György címerével. Készítette: Akantisz Viktor. *Az fiscalis jóságok laistroma*, [Gyulafehérvár, typ. principis, 1651]. (OSZK, Régi Nyomtatványok Tára, RMK I. 855b)

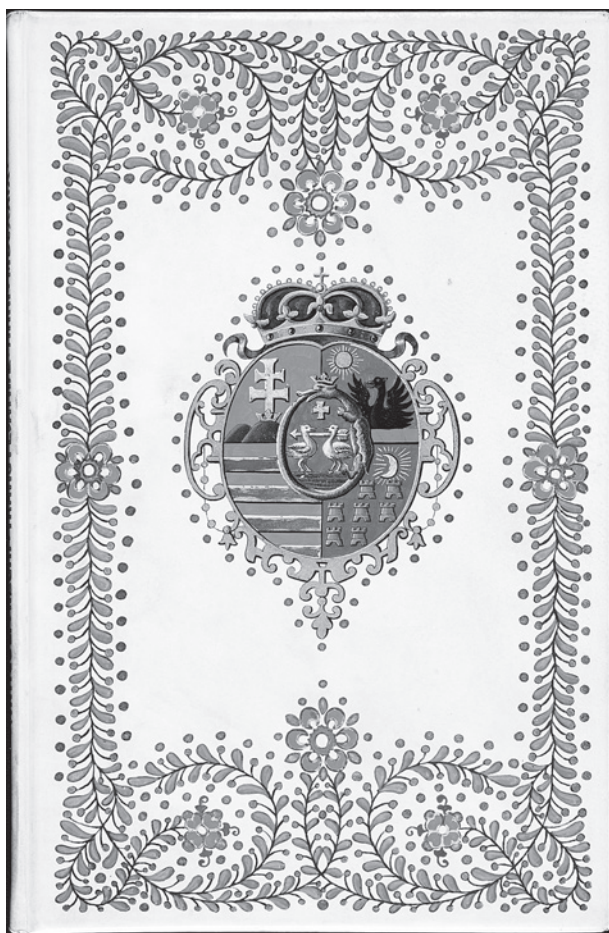
Dr. Todoreszku Gyulával, s ettől fogva munkaerejét elsősorban a nagybecsű Todoreszku-könyvtár fejlesztésének szentelte s a könyvtár izléses korhű kőtései, illusztrálásai mind tőle származnak.”³²

Akantisz tehát sajátos egyéniség volt: autodidakta ezermester, író, bibliográfus, grafikus, festő, könyv-restaurátor és könyvkötő. Első műve, *Pompadour marquise életrajza* 1889-ben Fréron A. V. álnéven jelent meg. Ezt követte *A klasszikus ókor legszebb hősmondái Schivab, Stoll és mások nyomán* című kompilációja, majd *A sakkjáték kézikönyve* Rozsnyai Károllyal közösen. Rozsnyai Gyors nyelvmestereinek sorozatában német, francia, angol, olasz, orosz, spanyol, japán, lengyel, cseh, török és portugál nyelvtanokat írt, a bűnügyi regénytár számára Conan Doyle műveit fordította. Később *Az olaj festészet*, majd *A vízfestés alapvonalai* című műveket publikálta. Közben grafikus-művészként is alkotott: saját művei mellett *A helység kalapácsát* és Vargha Damján imakönyveit illusztrálta.

7. Festett pergamenkötés, előtábla I. Apafi Mihály címerével. Készítette: Akantisz Viktor. *Articuli diaetales*, 1687, Radnót, Kolozsvár, Némethi, 1687. (OSZK, Régi Nyomtatványok Tára, RMK I. 1362b/1.péld.)

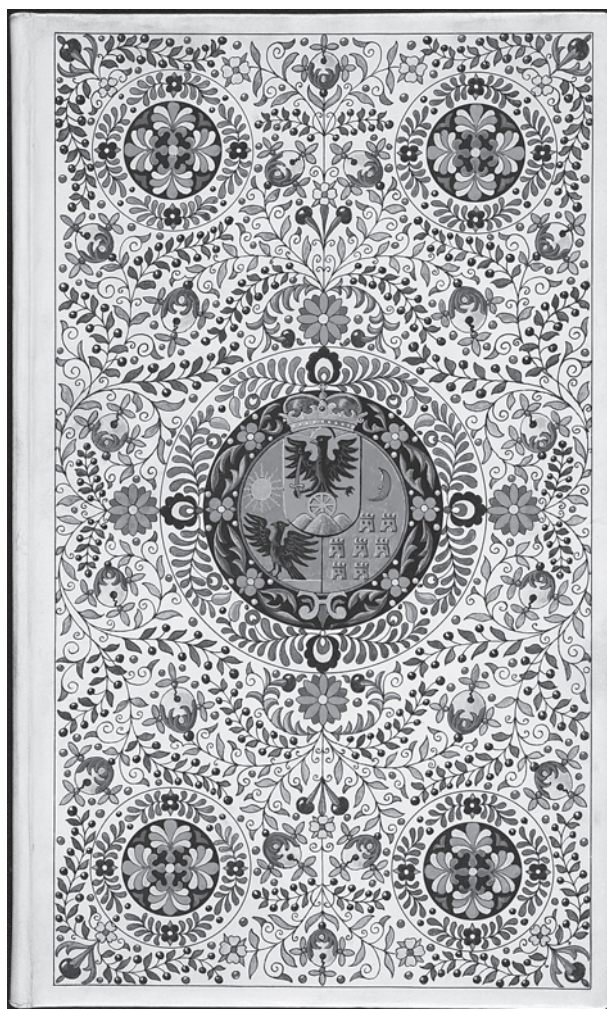
Miután Todoreszku Gyula restaurátorként és könyvkötőként kezdte foglalkoztatni, megélhetését is bőkezűen biztosította.³³ (5–9. kép) Todoreszku halála után az özvegy a hivatalos adománylevél 5. pontjában gondoskodott Akantisz sorsáról: hogy a gyűjtemény „tovább fejleszthető s emellett folyton kellően gondozható és fenntartható legyen, – ezért kérem, hogy boldogult férjem volt munkatársát, Akantisz Viktor urat a Magyar Nemzeti Múzeum személyzete létszámában az általam adományozott, illetve létesíteni kívánt könyvtárnál megfelelően alkalmazni, illetve megfelelő alkalmazásban rendszeresíteni méltóztassék”.³⁴ Melich János ennek megfelelően hamarosan megtette az alkalmazásról szóló felterjesztést, hiszen Akantisz „A könyvkötőművészi tevékenységénél nagy jártasságot és ismeretet szerzett magának a magyar és nem magyar ősnymtatványok, valamint a nemzeti bibliographiák terén is”, így ismeretei az OSZK számára is hasznosak, rá lehetne bízni az ősnymtatványok és a régi magyar könyvtár kötésének gondozását is. Mivel Akantisz

8. Festett pergamenkötés, előtábla Bethlen Gábor címerével. Készítette: Akantisz Viktor. *Articuli diaetales*, 1629, Gyulafehérvár, [Gyulafehérvár, typ. principis, 1630]. (OSZK, Régi Nyomtatványok Tára, RMK I. 580a)

ekkor már 55 éves, nem lehet állami szolgálatba ki-nevezni, de a Róheim Géza lemondásával megüre-sedett javadalom terhére szakdíjnoki illetményekkel könyvtári kötésművészeti munkálatok irányítására művészeti segéderőként alkalmazható.³⁵

Akantiszt 1919. augusztus 10-én ki is nevezték „könyvművészeti előadó”-nak, majd másnapról hivatalosan a könyvtár szolgálatába lépett. Fel-adata elsősorban a Todoreszku-gyűjtemény gon-dozása volt, amelynek első, ideiglenes felállítását ő végezte.³⁶ 1920. október 26-tól bővült tevékeny-ségi köre, ugyanis ekkor kezdte meg működését – a Todoreszku–Horváth-gyűjteménnyel együtt átadott könyvkötő eszközökkel – az OSZK első műhely-jellegű részlege, a könyvkötészet, amely-nek felállítását Melich János „Akantisz Viktor könyvkötőre és restaurátorra” bízta, és megbízta a műhely felügyeletével is.³⁷ Munkájába egy 1921. január 12-éről keltezett jelentés nyújt betekintést: „a november hóban megkezdett javítási munkák tovább folytatódtak és pedig elsősorban a tervbe

9. Festett pergamenkötés, előtábla I. Rákóczi György címerével. Készítette: Akantisz Viktor. *Articuli diaetales*, 1644, Gyulafehérvár, [Gyulafehérvár, typ. principis], 1644. (OSZK, Régi Nyomtatványok Tára, RMK I. 765a)

vett ősnymtatványok bekötési tábláinak helyre-állításával. Ezekből elkészült összesen 109 darab rongált kötés, kisebb-nagyobb defektussal, miknek a minémúsége a Naplóban pontosan feltüntetve is van. Különös súlyt helyeztem arra, hogy ne csupán a hiányok, szakadások stb. pótol tassanak, hanem lehetőleg visszaadattam festéssel a bőrkötések szí-nét s kenőccsel azoknak eredeti fényét is. A köny-vek belső szöveg és előzéklapjai – a beragasztások – és apróbb javításokon kívül teljesen érintetlenül maradtak; s e megjegyzésem különösen vonatkozik az előzéklapokra, számolva azzal az eshetőséggel, hogy mint eddig, úgy ezután is bizonyára akadnak kutatók s szakemberek, kik ezeket a lapokat, ha le-ragasztattak volna, újra fölfejténék: bibliographiai adatok, nyelvemlékek vagy más irodalmi ritkasá-gok után való kutatás céljából.”³⁸

Akantisz ezzel párhuzamosan folytatta a Todoreszku–Horváth Könyvtár gondozását: 1921.

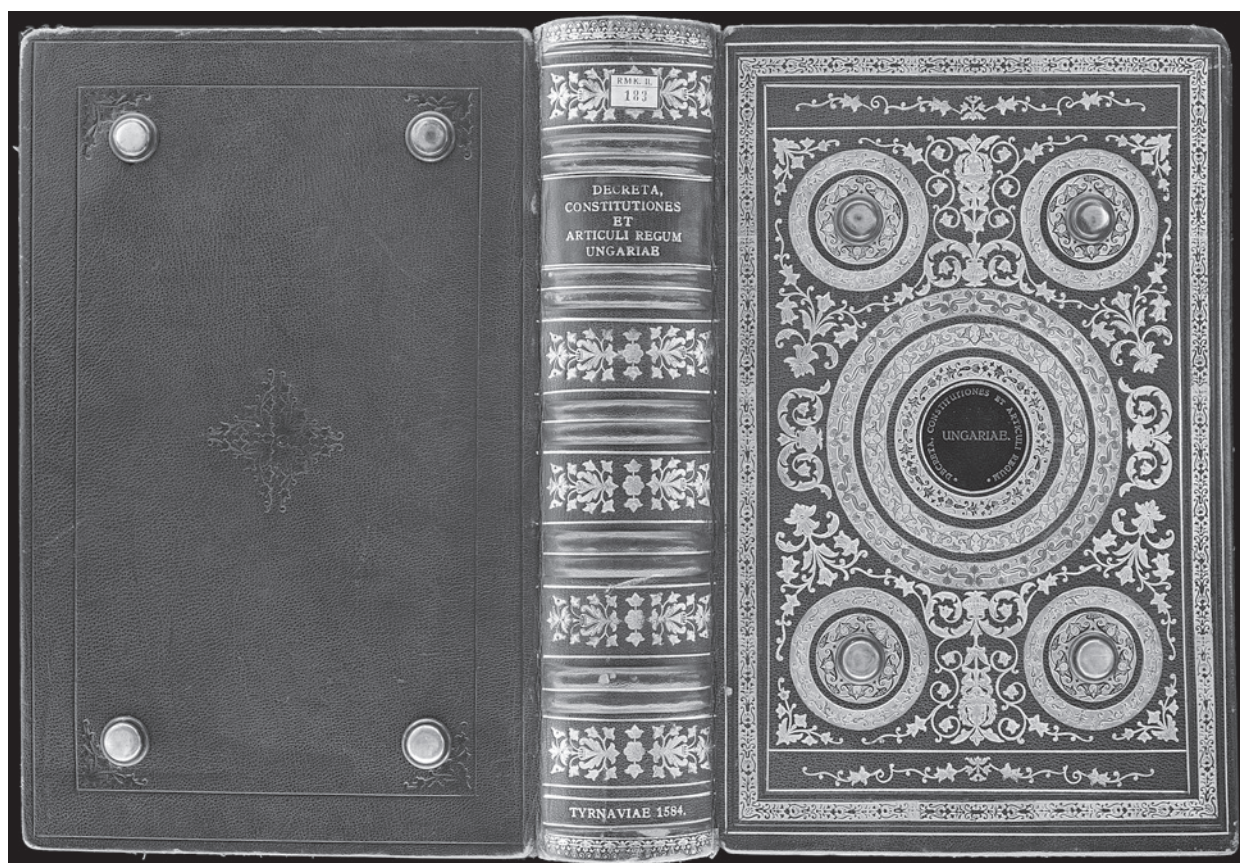
január 21-én a Régészeti Társulat ülésén tudományos előadásban méltatta „régészeti és művészeti szempontból” a gyűjteményt,³⁹ majd 1922-ben Horváth Aranka megbízásából publikálta annak katalógusát.⁴⁰ Hóman Bálint a miniszterhez 1923 januárjában írt levélfogalmazványa arról tanúskodik, hogy a könyvtár vezetése igen elégedett lehetett munkájával, bár a hivatali keretek közé kényszerült művész nem mindig ápolt harmonikus viszonyt közelebbi munkatársaival.⁴¹ „Szerencsém van tisztelettel javasolni Nagyméltóságodnak, hogy Akantisz Viktor múzeumi könyvtári könyvművészeti előadót az O.M. Gyűjteményegyetem szervezés alatt álló tudományos segédszemélyzeti statusába a VIII. fiz. osztályba kinevezni, illetőleg ha ez kora miatt lehetetlen volna, a VIII. fiz. o. összilletményének megfelelő tiszteletdíjban részesíteni kegyeskedjék. Akantisz [...] A vezetésem alatt álló könyvtár tisztviselőinek ma [...] a doyenje. [...] Mikor a Todoreszku-Horváth könyvtár a múzeumi könyvtárba került, Akantisz is vele együtt hozzánk jött [...] Azóta nálunk vezeti a Todoreszku-gyűjteményt s róla egy bibliografiailag is igen becses katalógust készített, mely könyvtárunk kiadványai között nyomtatásban is megjelent. Vezeti ezenfelül házi könyvkötészetünket, melynek

szervezése körül is különös érdemeket szerzett. Középkori kódexeink és nyomtatványaink, a Régi Magyar Könyvtár, a remoták kötéseinek restaurálását illetőleg korhű új kötéseit ő intézi igazi művészi érzékel és fáradhatatlan ügybuzgalommal. Mindezek alapján az a meggyőződés, hogy Akantisz Viktorban könyvtárunk igen értékes alkalmazottat nyert, s könyvtárunknak is érdeke az, hogy végleges állami kinevezéssel, illetőleg alkalmazással egészen könyvtárunkhoz fűzőssék.”⁴²

Akantisz a véglegesítés után még hat évig állt a könyvtár szolgálatában. A Todoreszku-Horváth Könyvtár véglegesnek szánt helyén való berendezését 1927-ben már nem ő végezte, valószínűleg megromlott a kapcsolata az özvegygel.⁴³ 1929-ben vonult nyugalomba.⁴⁴

2. A gyűjtemény

Todoreszku eleinte minden magyar könyvet össze akart gyűjteni, de végül belátta, hogy erre kevés egy emberélet. Gyűjtésének fő irányát Szabó Károly *Régi Magyar Könyvtár* című munkája⁴⁵ segít-

10. Aranyozott kecskebőr-kötés fém csúszógombokkal, elő- és háttábla (az erlangeni Biblia után). *Corpus iuris Hungarici, Tyrnaviae, Telegdi, 1584.* (OSZK, Régi Nyomtatványok Tára, RMK II. 183/1. péld.)

ségével jelölte ki: a régi magyar könyvtár első két kategóriájának (1711-ig magyar nyelven, 1711-ig Magyarország területén megjelent nyomtatványok) ritka vagy példányból ismeretlen darabjainak felkutatását preferálta, illetve azokat, amelyeket Szabó Károly sem ismert. Nem gyűjtötte viszont rendszeresen a magyar szerzőktől külföldön megjelent műveket. Mivel az eddig megjelent szakirodalom többnyire válogatást is ad a könyvtár legértékesebb és legizgalmasabb darabjaiból, most csak vázlatos áttekintést adunk a gyűjtemény kialakulásáról, nem emelünk ki egyik állományrészről sem konkrét példákat.

Már a gyűjtemény első, 1888-ból való kézirat katalógusában⁴⁶ is nagy értékek sorakoznak, de komoly lökést az adott a gyűjtésnek, amikor Todoreshku 1905-ben megvette Ágoston József híres gyűjteményéből azt a 270 darabot, amely különösen érdekelte. Saját bevallása szerint ettől kezdve dolgozott „teljes gőzzel” a gyűjtemény fejlesztésén.⁴⁷

Ehhez egyre több és több utánjárásra lett szükség, hiszen Szabó Károly bibliográfiája olyan gyűjtőhullámot generált, amelynek következtében megindult a könyvpiacon a kereslet a régi magyar könyvek iránt. Hamarosan már csak elenyésző számú régi magyar könyv bukkant fel a piacon annál is inkább, mert ez a kiadványtípus eleve is igen ritka volt. Todoreshkunak fel nem derített forrásokat kellett tehát becserkésznie. „Egyrészt kis felvidéki és erdélyi falvak templomaiban és parókiáin kutatót régi magyar könyvek után, másrészt ahhoz a módszerhez folyamodott, amelyet Fraknoi Vilmos kezdett meg sikerrel: régi könyvtárlábkából áztatott ki egyes íveket.”⁴⁸ Ugyanakkor állandóan összekötetésben állt müncheni (Hiersemann, Rosenthal), londoni (Quaritch), firenzei (Olschki) és más külföldi antikvárius cégekkel, de idehaza is jártak az országot megbízottai. A módszer velejárója az is, hogy ugyanabból a műből több helyről is szállítottak példányt. Jól jöttek ezek csere céljára vagy hiányos, töredékes darabok teljessé tételére.⁴⁹

A gyűjteményre jellemző, hogy 1914-ben az 1711 előtti magyarországi nyomtatványok száma már 1042 volt, ebből 565 magyar nyelvű, melyek közül 54 bibliográfiailag ismeretlen.⁵⁰ 1919-ben a könyvtár 628 magyar nyelvű, 521 Magyarországon nyomtatott idegen nyelvű és 77 magyar szerzőtől külföldön megjelent 1711 előtti művet tartalmazott.⁵¹ A két első kategóriában felülmúlta Ráth Györgynek az Akadémiára hagyott könyvtárát. Az első csoportból 147, a másodikból 72, a harmadikból pedig 13 olyan művet tartalmazott, amelyet Szabó Károly bibliográfiája nem említ, ráadásul ismert nyomtatványok érdekes variánsai is találhatóak benne. Mindent összevetve mindmáig Todoreshku Gyula

tekinthető a régi magyar könyv egyik legnagyobb magángyűjtőjének.

Mindemellett nagyon gazdag a 18. századi magyar nyomtatványok gyűjteménye is. „Ennek egyes darabjai olykor ritkábbak, mint a *Régi Magyar Könyvtár* példányai, éspedig azért, mert senki sem gyűjtötte céltudatosan.”⁵²

Volt még a könyvtárban 44 ősnymtatvány, 26 régi magyar, túlnyomórészt felvidéki kézirat, több 16–19. századi ritka külföldi nyomtatvány és gazdag segédkönyvtár. Utóbbi arról árulkodik, hogy Todoreshku igen alapos tájékozottsággal bírt a hazai és külföldi szakirodalomban. Külön nagy érték a 83 cirill betűs román, szerb és ruszin nyomtatvány a 15–19. századból. A fentiekből is kitűnik tehát, hogy máig megkerülhetetlen jelentőségű kollekciónról beszélünk.

A Todoreshku–Horváth Könyvtár összetétele

kategória	mű	darab
RMK I	628	639
RMK II	521	530
RMK III	77	75
18–19. századi nyomtatványok (Petrik)	884	
Ősnymtatványok	44	
16–19. századi külföldi művek	91	
Cyryllika	83	
Kéziratos munkák	26	
Hasonmás kiadások	16	
Segédkönyvtár	303	
Többes példányok (RMK I–III., Petrik, Cyryllika)		278
Összesen	2674	2952

Összehasonlító táblázat

	Todoreshku összes	Ebből Szabó (RMK) nem ismer	Szabó (RMK) összes	Az összes aránya
RMK I	628	147	1793	35,1%
RMK II	521	72	2452	21,2%
RMK III	77	13	4831	1,6%
RMK I–III	1226	232	9076	13,5%

A gazdag gyűjteményhez méltó elhelyezés is járt. Todoreshku művészi ízléssel rendezte be Nép-színház utca 36. szám alatti otthonában könyvtárát, amihez nevezetes európai köz- és magángyűjteményekből – például a Párizstól nem messze fekvő Chantilly-ben található Musée Condé könyvtárból – merített ihletet.⁵³

4. A gyűjtemény gondozása

Restaurálás

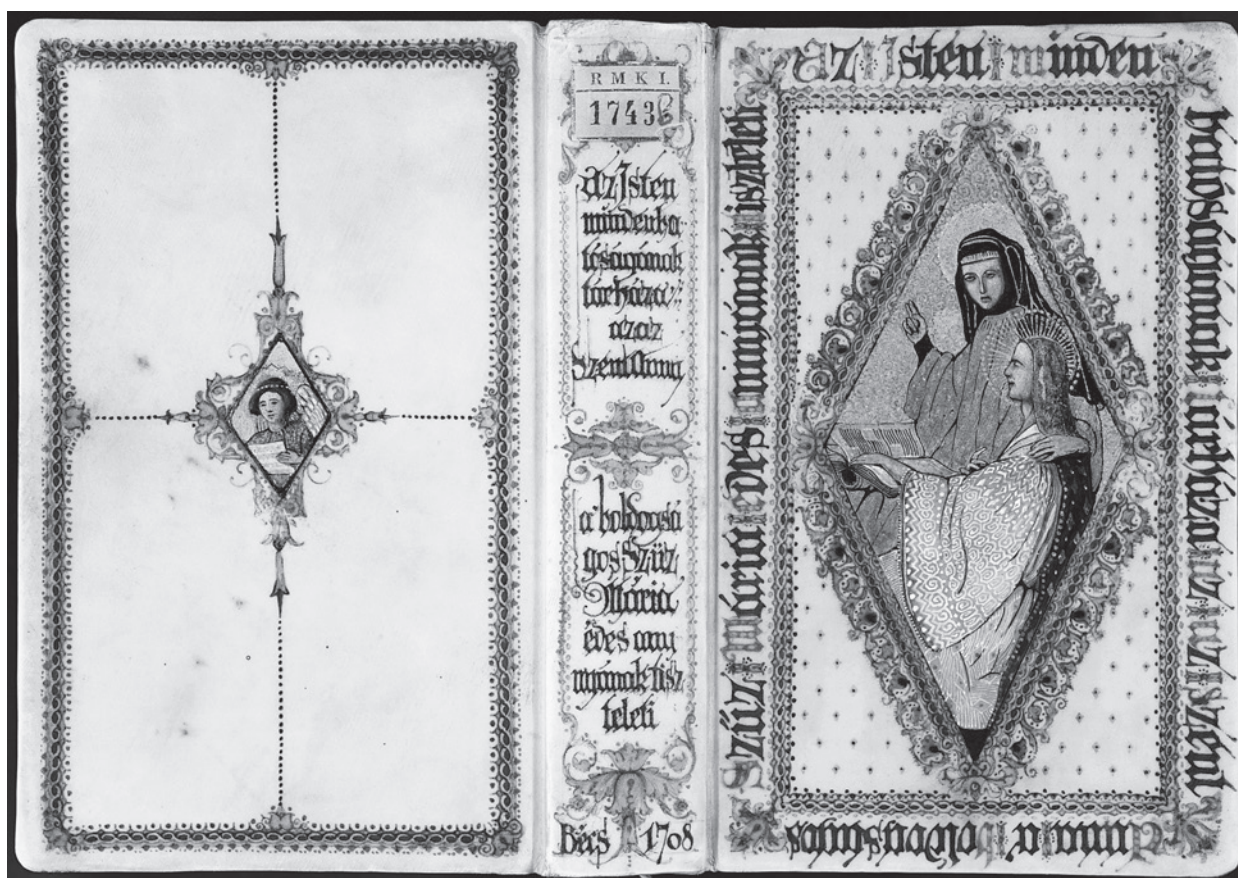
A számos unikum és könyvritkaság mellett különlegessé – és utólagos támadások célpontjává – teszi a könyvtárat, hogy Todoreszku munkássága nem merült ki csupán a könyvek összegyűjtésében. „Az egybehozott anyagot csupán »raktár«-nak tartotta s nem olyan »Könyvtár«-nak, mi folyton a szemei előtt lebegett.”⁵⁴ Gondos kollacionálás után megállapította az egyes példányok hiányait, s ezekről első lépésben – amennyiben bármelyik közgyűjteményben létezett ugyanazon mű ugyanazon kiadásának másik, ép(ebb) példánya – másolatot szerzett be. Ha csonka levelekkel találkozott, a hiányzó részeket „Berlin vagy Lipcse elsőrangú restaurátorainál” teljesen hasonló papírral kiegészítette.⁵⁵ Ezekre a százszámra (!) rendelt, levelenként 30–80 márkába kerülő kiegészítésekre Akantisz beszámolója szerint sokszor hat-nyolc, de akár tíz hónapot várakozott.⁵⁶ A kész levelekből aztán a másolatok felhasználásával fakszimilét készít(t)ett mind a kiegészített, mind az egészen „új” üres levelekre. (Mert ilyenekkel is találkozunk, bár Akantisz ezt nem említi.) Vajon hogyan érte el Todoreszku, hogy

„a csonka levelekből olyan megtévesztésig pompás egész lapokat kapott, miket még szakemberek sem tudtak az eredeti ép levelektől elkülönöztetni. Sőt később maga is csupán a naplójában feljegyzett custosok vagy oldalszámok alapján ismerte föl javítottaknak”?⁵⁷ Valószínűleg fotokemigráfiával (vagy valamilyen hasonló eljárással), melynek során „a fotografiai negatívról fényérző papírosra pozitív képet másolunk, s ezt a cinklemezre átnyomva, a kemigráfia megszokott módján könyvnyomdai klisé készítettünk. Lehet pozitív képet közvetlenül a lemezen is előállítani, ebben az esetben azonban az utóbbinak kell fényérző réteggel bevonva lennie”.⁵⁸

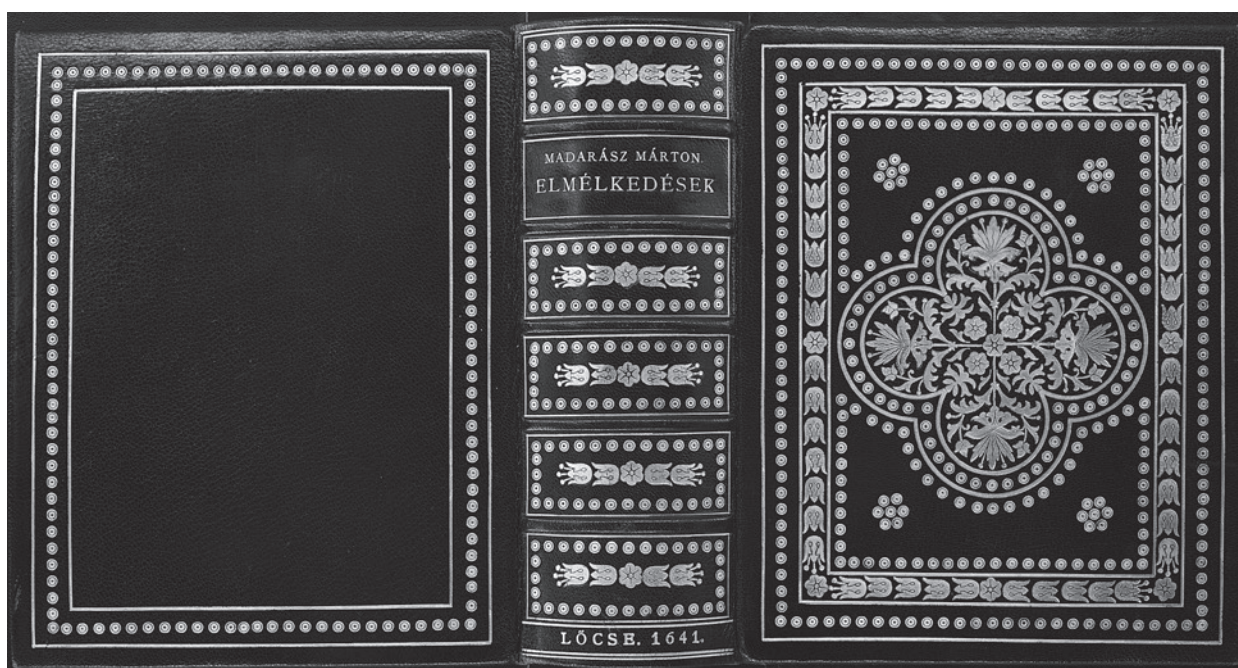
Ma már nem tartjuk követendő példának ezt a módszert, hiszen „egy restaurátor nem hoz létre új kulturális javakat. Meglévő műalkotás eredetiségét, autentikusságát megőrző kezelések esetén beszélünk restaurálásról, ami nem engedi meg az eredeti anyagok cseréjét – szemben az építészeti helyreállítással –, ahol a használatból eredő követelmények miatt számos eredeti anyag kicserélhető”.⁵⁹ Kérdés azonban, hogy a 20. század elején mennyire kérhetjük számon mindezt? Elgondolkodtató, hogy például Apponyi Sándor egykorú könyvtárában nem találkozunk hasonló megoldásokkal. Vajon miért? Az biztos, hogy az Apponyi által elsősorban gyűj-

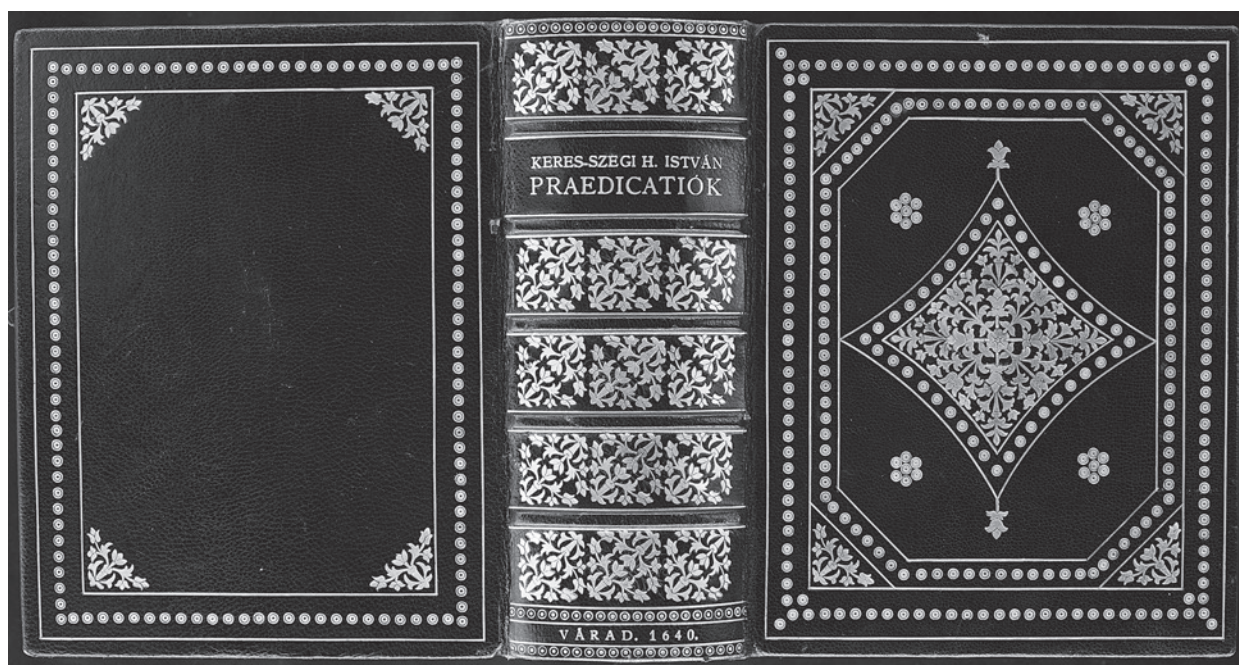
11. Bársonykötés ezüst veretekkel, rekeszománc rátétekkel (az Augustinus-corvina veretei után).
Missale ad usum dominorum Ultramontanorum, Verona, Maufer, 1480. (OSZK, Régi Nyomtatványok Tára, Inc. 175)

12. Festett pergamenkötés, elő- és háttábla. Terv és festés: Jaschik Álmos.
Az Isten mindenhatóságának tárháza, azaz Sz. Anna, a boldogságos Szűz Maria édes anyjának tiszteleti...,
Wien, Andreas Heyinger, 1708. (OSZK, Régi Nyomtatványok Tára, RMK I. 1743b)

13. Aranyozott kecskebőrkötés, elő- és háttábla (a Bernardus Claravallensis-corvina után).
Készítette Galamb József. Madarász Márton, Elmelkedések..., Leutschoviae, typis et sumptibus Laurentii Breveri, 1641.
(OSZK, Régi Nyomtatványok Tára, RMK I. 719/2. péld.)

14. Aranyozott kecskebőrkötés elő- és háttábla (a Victorinus-corvina után). Készítette Galamb József.
Keresszegi Hermann István, *Az keresztyenj hitnek agazatiról való praedicatioknak tar-haza...*, Várad, Szenczi Kertész, 1640.
OSZK, Régi Nyomtatványok Tára, RMK I. 708/2. péld.)

tött, többnyire külföldről beszerzett könyvanyag eleve sokkal jobb minőségben (és nemritkán nagyobb példányszámban) állt rendelkezésre, amiből talán könnyebb volt az épeket és szépeket kiválasztani. A régi magyar nyomtatványok azonban nem jártak be mindig ilyen szerencsés utat: a hosszú hányódásban többnyire elrongyolódva, sokszor a padlásról vagy éppen disznók által marcangolva⁶⁰ kerültek elő.

Todoreszku Gyula tehát nemcsak művekben gazdag, hanem szép és ép könyvtárat akart, és ennek érdekében – mai szemmel nézve – hagyományos restaurálási munkát is folytatott. Ha szükség volt rá, legelőször is szétszedte a könyvet, és egyenként megmosta a lapokat. Ahogy Akantisz leírja,⁶¹ a szokásos klórral való tisztítás egyszerűbb és gyorsabb lett volna, de ő megtanulta, hogy ez a kezelési mód előbb-utóbb a papír szétmállásához vezet. Kitarzott tehát a hosszadalmasabb, vízzel történő megoldás mellett. Utána következett az enyvezés, a fellazult papírostok vegyszerrel való tömítése a rugalmasság visszanyerésére. Ezt legtöbbször éjjel végezte, miközben az sem zavarta, hogy tréfálkozó megjegyzésekkel illetik, miszerint biztosan épp pénzt hamisít. A *Könyvtári Szemlének* adott „nyilatkozatából” mindenesetre kiderül, hogy Todoreszku szerint a restaurálási munkára csak kevesen alkalmasak. A Szépművészeti Múzeum restaurátorán, Wandrásko Bálinton kívül nem is ismert másik magyar szakembert, pedig „az amatőr dolgainak

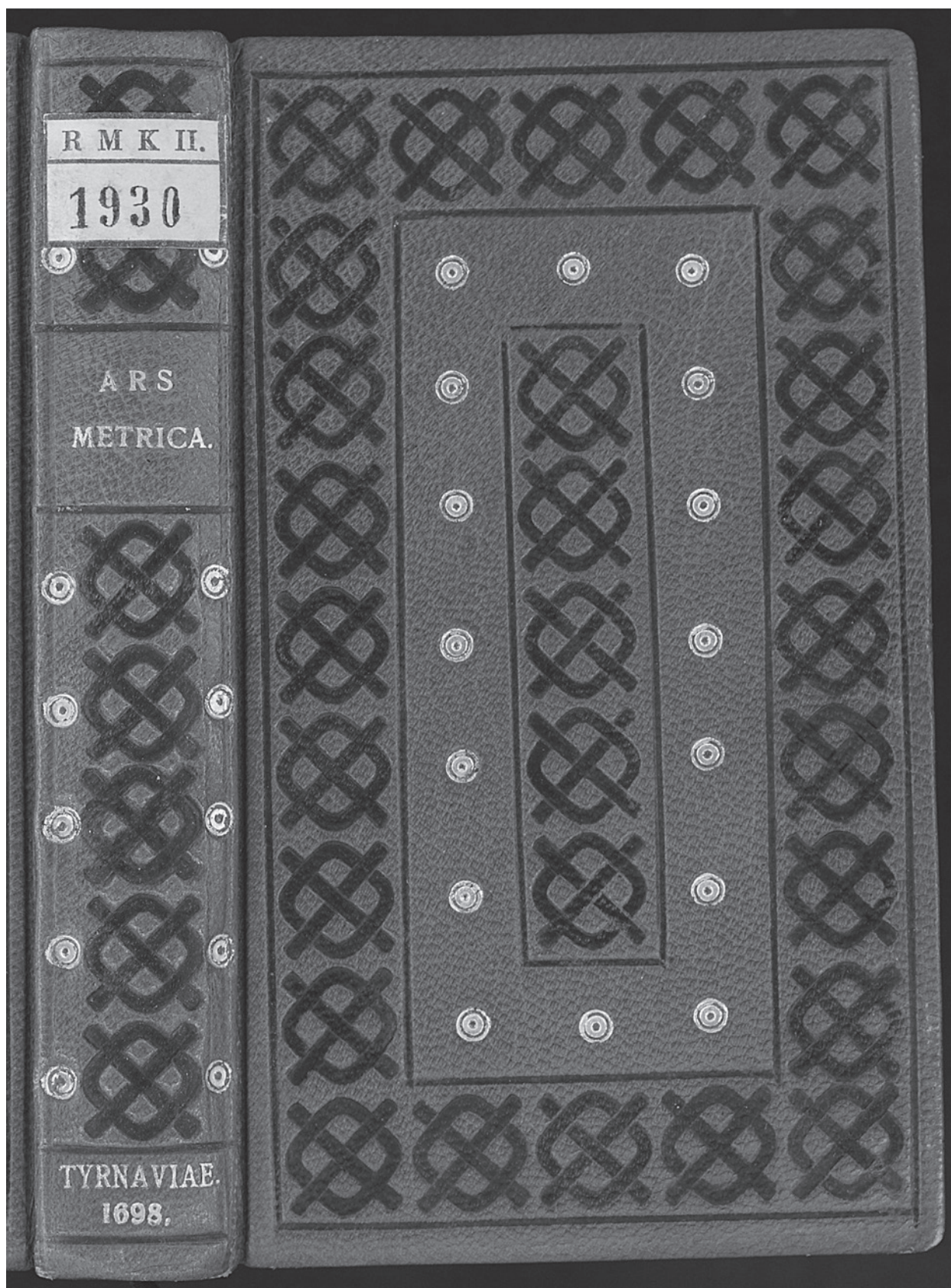
szépnek is kell lenniük. A példánynak magának, nemcsak a kötésnek. Ám éppen a magyar és magyarországi nyomtatványok közt nehéz szép példányt találni, és ha csak szépet akarnánk gyűjteni, csak kevésre tehetnénk szert. Tűz, víz, háború és szétolvasás pusztította a könyveinket és ha szépet akarunk: széppé kell tenni őket. Kitisztítani, kiegészíteni, felöltöztetni. A tisztítást ma már nem lehet ellenezni, mert a modern eljárás nemcsak hogy nem árt, hanem konzervál is. [...] A tisztítás munkájánál természetesen kímélni kell a bejegyzéseket, melyek sokszor értékesek lehetnek. A modern eljárás mellett azt hagyhatom a könyv lapjain, ami nekem tetszik s csak a piszkot távolítom el a nagytakarításnál”.⁶²

Kötések

A gyűjtemény köteteinek jelentős részéről elmondható, hogy eredeti kötésben került Todoreszkuhoz, értékes alapot biztosítva a régi magyar és európai könyvkötőművészet motívumainak tanulmányozására. Mi a helyzet azonban a többi, tönkrement kötésű vagy eleve „csupasz” kötettel? A 19–20. század fordulóján lassanként Magyarországon is előtérbe került a könyvek művészi kiállításának fontossága, ennek megfelelően Todoreszku is igyekezett a javarészt szegényes nyomdai kiállítású régi magyar nyomtatványokat pompás kötésekkel ellensúlyoz-

15. Aranyozott kecskebőrkötés, előtábla és gerinc. Készítette Galamb József. *Ungaricae sanctitatis indicia...*, Tyrnaviae, typis academicis, per Joh. Adam. Friedl, [1692]. (OSZK, Régi Nyomtatványok Tára, RMK II. 1718)

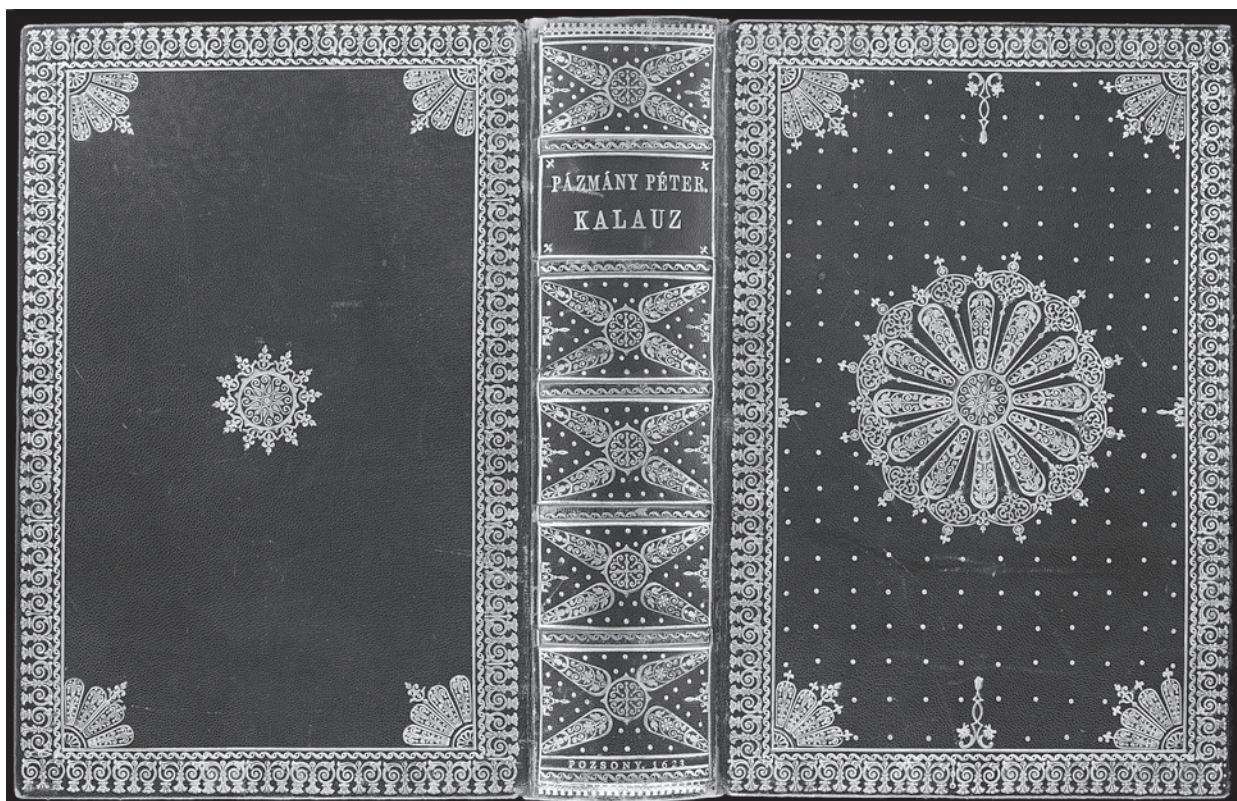
16. Aranyozott kecskebőrkötés, előtábla és gerinc. Készítette Galamb József. Laurent de Cellières, *Ars metrica...*, Tyrnaviae, typis academicis, per Joannem Andream Hörmann, 1698. (OSZK, Régi Nyomtatványok Tára, RMK II. 1930)

17. Ezüst ötvöskötés, elő- és háttábla. Helbing Ferenc tervei alapján készítette Richard Adolf Zutt.
Uy Testamentum mag(y)ar n(y)elwen(n)..., ford. Sylvester János, Sárovár-Újsziget, Abádi Benedek, 1541.
 (OSZK, Régi Nyomtatványok Tára, RK 83)

18. Ötvöskötés zománc rátétekkel, elő- és háttábla, kapcsok.
Thuróczy János: Chronica Hungarorum, Brünn, Stahel, Preinlein, 1488.
 (OSZK, Régi Nyomtatványok Tára, RK 205)

19. Aranyozott kecskebőrkötés, elő- és háttábla. Pázmány Péter: *Igasságra vezetlő Kalauz...*, Pozsony, Jezsuita nyomda, 1623. (OSZK, Régi Nyomtatványok Tára, RMK I. 532/3. péld.)

ni. Gyűjtői hivatásáról szóló nyilatkozatában említi: „Ezt nem az esztétika finomkodni akarása parancsolja a gyűjtőre, hanem kulturérdek. Egy helyrehozott, gonddal kicsinosított, gondosan, stílusosan bekötött ritka nyomtatvány, ha netalán hozzá nem értő kezébe kerül is, valószínűbb, hogy fennmarad, ha szépen be van kötve, mintha szétszúllott lapjaival indul kallódásnak. A szép könyvet a tudatlan sem hajítja ki a szemétre. [...] [A] kötésekben pedig igyekezzünk a régi szép kötések motívumainak, a Corvinák-nak felhasználásával újakat kreálni.”⁶³ (10–11. kép)

Az új kötések egy részét természetesen Akantisz Viktor készítette. Kiemelkedő a 43 kötetnyi erdélyi országgyűlési törvénykönyv, amelyeknek kézi festésű (szignálatlan) pergamenkötése fűződik a nevéhez. Ezekre a nyomtatvány szerint aktuális fedelelem címere került, köréje pedig régi műtárgyak díszítéseiből merített motívumok. Akantisz szép hártvakötései részben archaizáló, nagyobb részükben azonban magyaros motívumú modern kötések. (5–9. kép)

A korabeli magyar könyvkötőipar helyzetét tekintve viszont messze nem volt ilyen rózsás a helyzet. „Ha könyvbarátaink balsejtelmes aggodalommal szemlélik könyvkötőkhöz került könyveik sor-

sát és valósággal fellélegeznek, ha azok különösebb technikai és művészi sérelem nélkül kerülnek ismét vissza a műhelyekből, úgy azt elsősorban azért tesszük, mert kísérletek és tapasztalatok érlelték meg bennük ezt az ösztönszerű bizalmatlanságot.” – írja erről a helyzetről 1914-ben Jaschik Álmos (1885–1950) művésztanár.⁶⁴ Jaschik egyike azoknak, akik a szecesszió, majd az art deco stíluseszmenyei jegyében sokoldalú iparművészeti, grafikus, illusztrációs tevékenységet fejtettek ki. Művészete a maga korában ismert volt: festett, könyvkötéseket készített, díszletet tervezett, rajzfilmet készített, népszerű könyvek sorát illusztrálta, bankjegyeket tervezett, nívós iskolát tartott fenn, széles tanítványi körrel rendelkezett.⁶⁵ Nevéhez fűződik az Iparrajziskola könyvkötészeti tanműhelyének elindítása, amelyet Galamb József (1876–1933) iparművésszel,⁶⁶ vezető könyvkötő mesterrel közösen vezetett. Galamb a gyakorlati, Jaschik a szakrajzi oktatást végezte. „Jaschik és Galamb tanítványainak munkái több hazai és külföldi kiállításon sikerrel szerepeltek, többek között az 1912-ben megrendezett drezdai Rajzoktatási Kongresszus tárlatán is. Pedagógiai gyakorlatának köszönhetően a következő évtizedre Jaschik a könyvkötészet és bőrművesség területének egyik legfelkészültebb hazai szakértőjévé vált.”⁶⁷

20–21. Bársonykötés aranyozott veretekkel, csattal, előtábla; poncolt, festett, aranyozott metszés. *Missale Romanum ex Decreto Sacrosancti Concilii Tridentini restitutum*, Nagyszombat, Akadémiai, 1702. (OSZK, Régi Nyomtatványok Tára, RMK II. 2127)

1914-es tanulmányában Jaschik azt panaszolja, hogy az ipari gépüzemek térfoglalása a tömegigény olcsó kielégítése irányába terelte a szakmát, így a „könyvkötés művészetéről lekopik a művészi nemesség zománca”.⁶⁸ A gazdagon jövedelmező vállalkozások alapja „a gépmunka relatív olcsósága és az ipari anyagszükségleteknek hamisítványokkal való helyettesítése”.⁶⁹ A 20. század elejétől azonban „egyre nagyobb fontosságra emelkedik a könyvkötőipar teljesítménye... és egyre jobban nő a művészi könyv megértőinek száma is”, bár ekkor még „néhány komoly készütségű és szaktudású gyűjtőnktől eltekintve, magánkönyvtáraink túlnyomó

többsége, úgy tartalom és elrendezés, mint művészi és ipari érték tekintetében még erőteljesen magán viseli a divatos dilettantizmus bélyegét”.⁷⁰

Jaschik ugyanebben a tanulmányában viszont éppen Todoroszku Gyula magánkönyvtárának néhány újabban kötött példányával illusztrálja, „hogyan a modern könyvkötés műipari részének szoros esztétikai kapcsolatban kell lépnie a letűnt idők gazdára váró örökségével. A mi e kötések muzeális értékűekké teszi, az első sorban a kötés technikájának klasszikus stílszerűsége és a felhasznált, különlegesen előkelő, bekötési anyagnak [...] nemessége. Fokozza ezt az értéket a díszítő szerszámok korhű

megválasztása, a kézi aranyozásban szokatlan precizitás és az átgondolt, logikus szerkezetű kompozíció”.⁷¹

Jaschik *Az Isten mindenhatóságának tárháza, azaz Sz. Anna, a boldogságos Szűz Maria édes anyjának tiszteleti...* (Wien, Andreas Heyinger, 1708) című munkához tervezett és készített festett pergamenkötést Todoreshku Gyula számára, (12. kép) míg ugyanekkor Galamb József több aranynyomásos kecskebőr kötése is a gyűjtő tulajdonába került. (13–16. kép) (Galamb munkáit már az 1927. június 5. és szeptember 30. között megrendezett lipcsei Internationale Buchkunst-Ausstellungon is kiállították.⁷²)

Szintén jeles korabeli iparművész, Helbing Ferenc (1870–1958) grafikus, litográfus, az Országos Magyar Királyi Iparművészeti Iskola tanára, később rektora tervei szerint készült Sylvester János *Uly Testamentum mag(y)ar n(y)elwen(n)...*, (Sárvár-Újsziget, Abádi Benedek, 1541)⁷³ ezüst ötvöskötése. (17. kép) A kivitel Richard Adolf Zutt (1887–1938) iparművész, az Iparművészeti Iskola ötvös-szakosztálya vezetőjének, a későbbi Magyar Művészeti Műhely alapítójának munkája. Feltételezhetően szintén az ő munkájuk az a zománcal díszített ötvöskötés is, amely eredetileg Thuróczy János *Chronica Hungarorum*ához (Brünn, Stahel, Preinlein, 1488) készült.⁷⁴ (18. kép)

Todoreshku újonnan kötött könyveinek jó részét tehát ezüstveret, bársony, zománcdíszítés, bőr vagy festett hártya burkolta, dús aranyozással. Nagy számban adott megbízásai hozzájárultak a hajdan jelentős magyar könyvkötészet újbóli felvirágoztatásához, amint ezt Akantisz Viktor a Régészeti Társulat már hivatkozott ülésén tartott előadásában külön kiemelte.⁷⁵ Jaschik és Galamb munkái mellett megtaláljuk még gyűjteményében a korban jelentősnek számító budapesti mesterek, Gottermayer Nándor és Weichner Géza könyvkötéseit.⁷⁶ Todoreshku ezzel párhuzamosan Európa nevezetesebb könyvkötő-iparművészeit is felkereste, így még a háború ellenére is beszerzett a stockholmi Hetberg mestertől egy bőrmózaikkal díszített, aranyozott, vaknyomásos bőrkötést aranyozott metszéssel.⁷⁷

Az új kötések két csoportra oszlanak: vagy régi kötések újragondolásai (19–21. kép), vagy új, a szecesszió idején fellendült bördíszművesség hatása alatt készült bőrmózaik-kötések és festett hártya-kötések. Todoreshku könyvgyűjteménye a könyvkötés szempontjából is páratlan magángyűjtemény. (22–24. kép)

5. A Todoreshku–Horváth Könyvtár az Országos Széchényi Könyvtárban

Ahogy már utaltunk rá, Horváth Aranka 1919. december 4-én, tehát már egy héttel Todoreshku halála után hivatalosan is bejelentette a Nemzeti Múzeumnak a gyűjtemény örök letétként való adományozását. Az adománylevél azonban csak 1920. január 6-án kelt, mert a bonyolult jogi feltételek teljesítéséhez idő kellett. Az adományozó legfontosabb kikötései itt a következők voltak: „Az adományozott gyűjtemény a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárában »Dr. Todoreshku Gyula és neje szül. Horváth Aranka könyvtár« elnevezés alatt egy külön – éspedig a Széchényi-terem mellett levő – teremben, együttesen helyeztessék el oly módon, hogy az általam adományozott gyűjtemény egyes kötetei, avagy adományom más része más gyűjteményben el nem helyezhető, át nem ruházható, be nem olvasható, – viszont ezen gyűjtemény elhelyezésére szánt, illetve lekötött terembe más gyűjteményből eredő vagy másnemű bármily könyv elhelyezhető ne legyen s ezen könyvgyűjteményből a könyvtáron kívüli használatra semmi ki

22. Festett pergamenkötés, előtábla és gerinc. *Agendarius: liber continens ritus et caeremonias...*, Tyrnaviae, Telegdi, 1583. (OSZK, Régi Nyomtatványok Tára, RMK I. 204/1. péld.)

23. Festett pergamenkötés, előtábla és gerinc. Székely István, *Chronica ez vilagnac yeles dolgairol...*, Krakko, Andrysowic, 1559. (OSZK, Régi Nyomtatványok Tára, RMK I. 38/4. péld.)

24. Festett pergamenkötés, előtábla és gerinc. Werbőczy István, *Decretum, az az Magyar és Erdely országnac törvény könyve*, Colosvarot, Heltai Gáspár, 1571. (OSZK, Régi Nyomtatványok Tára, RMK I. 87/3. péld.)

nem adható. [...] Az örökletéteményként kezelendő és általam adományozott gyűjtemény fejlesztésére és gyarapítására bizonyos – később meghatározandó és a hagyatéki eljárás eredményétől függő – jelentékeny összeggel is hozzájárulni kívánok s emellett a könyvgyűjteményen kívül átadni óhajtom [...]

a könyvtár elhelyezésére szánt könyvszekrényeket, tartályokat és bútorfélét, s általában azt az általam meghatározandó miliót, melyben néhai férjem ezen könyvtár létrehozásában dolgozott – élt és munkálkodott.”⁷⁸

A pénzbeli támogatás összegét Horváth Aranka 1921. február 7-diki levelében évi 10 000 koronában jelölte meg.⁷⁹ Infláció lévén, ez az összeg állandóan emelkedett, így 1922-ben már 138 629 koronát fordított a gyűjtemény gyarapítására és a berendezésre.⁸⁰

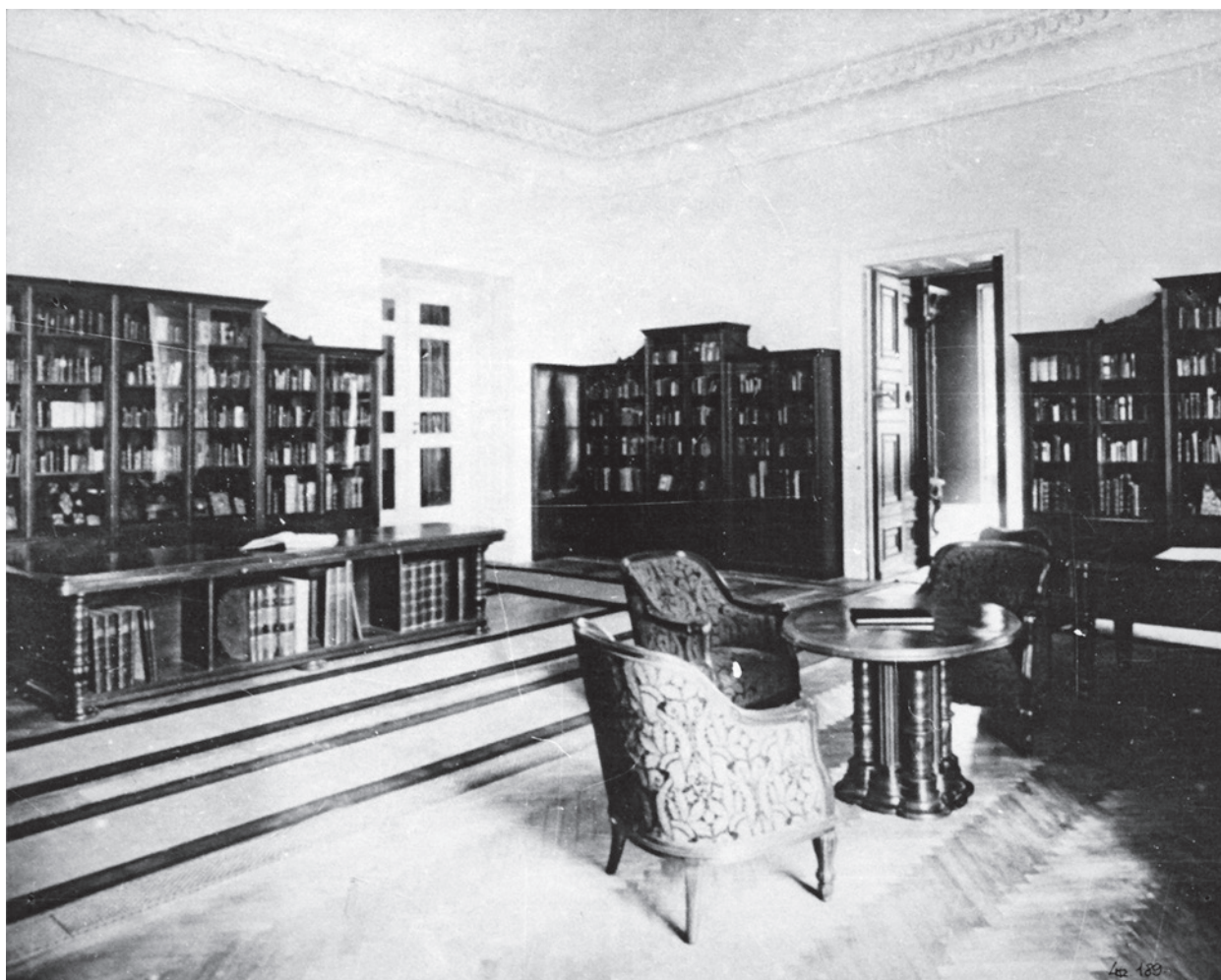
A könyvtár fizikai átvételéhez 1920. január 3-án fogtak hozzá.⁸¹ A pontos leltározást és gondos csomagolást személyesen Melich János vezette Todoreshkuék Népszínház utcai lakásában. A 46 ládába csomagolt gyűjtemény átszállítása a Múzeum épületébe 1920. március 22-én történt,⁸² május 14-én pedig megérkeztek a könyvszekrények és az egyéb bútorok is.⁸³ A hivatalos átadásra november 17-én került sor, amikor Haller István vallás- és közoktatásügyi miniszter, Pekár Gyula államtitkár és Czákó Elemér miniszteri tanácsos kíséretében a kormány nevében átvette özv. dr. Todoreshku Gyuláné Horváth Arankától a rendkívül értékes könyvtárat.⁸⁴

A Todoreshku–Horváth Könyvtár először értékéhez méltatlan helyen szorongott a Nemzeti Múzeum épületében a földszint (nyugati szárny) két szobájában. Véglegesnek szánt elhelyezésére csak 1927-ben került sor, amikor a Széchényi-teremmel szomszédos 100 m² területű, ún. kiállítási teremben kapott helyet. Emiatt kiürítették a zenei anyagot és a háborús-forradalmi gyűjteményt.⁸⁵ „A belső átalakítás költségeit az adományozó vállalta magára. A mennyezet fehér stukkódíszétől kezdve az amerikai tölgyfa-szekrényekig minden megújult a teremben, amelyben a könyvtár legszebb darabjait kiállításszerűen helyezték el.”⁸⁶ Ez a velencei kristálycsillárral díszített helyiség lett az ún. Todoreshku-terem. (25. kép)

A nagy értékű könyvanyag – részben tudományos igényű – feldolgozása még eddig sem váratott magára: 1922-ben Akantisz Viktor a könyvtár leltárszerű katalógusát publikálta, Pukánszky Kádár Jolán – aki hivatalból irányította a gyűjtemény szakszerű elhelyezését – pedig a gyűjtemény unikumairól szóló cikksorozatot közölt 1929–30-ban.⁸⁷

A Todoreshku–Horváth Könyvtár nagyobb változáson esett át, amikor 1928 júniusában 20 kéziratát és 10 ősnymtatványát 40 RMK-másodpéldányra cserélték az OSZK állományából.⁸⁸

A második világháború idején a gyűjtemény felügyeletét Bartoniek Emma látta el, ahogy a Kézirattár, az RMK-, és az Apponyi-gyűjteményt is.⁸⁹ A háborús állapotok fokozódásával 1942-ben a Todoreshku-anyag legértékesebb darabjai (más

25. A Todoreszku-terem az Országos Széchényi Könyvtárban, a Nemzeti Múzeum épületében, 1927 után

gyűjteményrészekkel együtt) „Bomba-, tűz- és szilánkbiztos, lakattal elzárt helyen, a Sándor utcai (ma Bródy Sándor utca) kapubejáratához közel eső bolthajtásos földszinti szobában kerülnek elhelyezésre a már meglevő állványokra [...] A szoba ablakát homokzsák vagy betonfedezék fogja védeni”.⁹⁰ Ugyanezen év szeptember 22-én történt, hogy „[a] kéziratok, az RMK nyomtatványai (törzsanyag és Todoreszku-gyűjtemény), ősnymtatvány duplumok, a Zeneműtár három csomó kézírata, a hírlapok két kötete az ún. Gulyás-féle 38-as szobába [...] kerültek”.⁹¹ Innen valószínűleg többek közt ezt is külföldre menekítették, legalábbis a „Todorescu-féle gyűjtemény P 150 000” értékben szerepel azon az 1946. június 3-án kelt listán, amit Györke József a „nyugatra szállított tárgyakról” készített.⁹² A beládázott anyag végül az ausztriai Spittalból került haza 1946 szeptemberében.⁹³

1947-ben Tolnai Gábor bejelentette a Magyar Nemzeti Múzeum Tanácsának, hogy „az Országos Széchényi Könyvtár Széchényi-terme a háborús károsodás következtében annyira megrongálódott,

hogy az abban elhelyezett Régi Magyar Könyvtár anyaga most, a ládákából való kicsomagolás után hely nélkül maradt. Minthogy ezen igen értékes anyag elhelyezésére más lehetőség nem volt, ideiglenesen a Todoreszku-teremben, a Todoreszku-gyűjtemény anyagába osztottuk be. [...] A régi Magyar Könyvtár anyagának a Todoreszku-gyűjteménybe való beosztása azonban csak látszólag bontja meg a Todoreszku-gyűjtemény egységét, tulajdonképpen az továbbra is megbontatlan, önálló egységet képez.”⁹⁴

Az 1950-es években a könyvtár új szervezeti felépítést kapott, ezzel megszűnt a Todoreszku-gyűjtemény önállósága. A Todoreszku-teremből tudományos olvasóterem lett, a könyvtár pedig a Régi Nyomtatványok Tára raktárába került. Innen 1977-ben adták át a Todoreszku-gyűjtemény nem RMK-anyagát a törzsgyűjteményi raktárnak, ahol ezt ma is elkülönítve őrzik.⁹⁵ A Régi Nyomtatványok Tárában maradtak az ősnymtatványok, az 1711 előtt megjelent régi magyar nyomtatványok (RMK), a ritka kalendáriumok, a cirillika-gyűjte-

mény, valamint a vízjelek gyűjteménye, melyet Fazakas József, a Régi Nyomtatványok Tára egykori munkatársa idővel tovább gyarapított.

A gyűjteményt máig aktívan használja a kutatás, legutóbb a vízjelek és a román nyelvű nyomtatványok kapcsán irányult rá fokozott figyelem.⁹⁶

JEGYZETEK

1 Hálásan köszönöm Rác Ágnesnek, hogy rendelkezésemre bocsátotta az Országos Széchényi Könyvtár történeti kronológiájának kéziratát.

2 A téma irodalmából: *Akantisz Viktor*: Dr. Todoreszku Gyula és neje, Horváth Aranka Régi Magyar Könyvtára. Budapest 1922; *Pukánszky Kádár Jolán*: A Todoreszku-Horváth gyűjtemény. Magyar Könyvszemle LXXXVIII. 1972, 52–60; *Kelecsényi Gábor*: A könyves Todoreszku. Budapest XXV. 1987, 31–33; *Bácsváry Anna*: Dr. Todoreszku Gyula és neje, Horváth Aranka Régi Magyar Könyvtára. In: Gyűjtők és gyűjtemények: A Nemzeti Könyvtár gyűjteményes kincsei és történetük. Szerk. Boka László – Ferenczy L. Wendelin L. Budapest 2009, 132–140.

3 A Flore Máriához írt leveleket Todoreszku unokatestvére, Flore Anna juttatta az OSZK Kéziratárába 1939-ben. Az elszegényedett rokon a Todoreszku-alapítványból szeretett volna járadékot kapni (ezért a járadékért korábban Horváth Arankával is pereskedett), amiért cserébe felajánlotta a birtokában lévő 71 darab Todoreszku-levelet (köztük ezeket is), valamint Todoreszku Gyula részletes életrajzának elkészítését. Flore Anna Melich Jánossal való levelezéséből kiderül, hogy ez az életrajz el is készült, de a könyvtár vezetése nem tartotta alkalmasnak a Magyar Könyvszemlében való közlésre. A kézirat további sorsa sajnos ismeretlen. OSZK Irattár TH15/6/1939.

4 Schnepfenthal, 1879. szept. 30., Todoreszku Gyula nagynénjéhez, Flore Máriához, OSZK, Kéziratár, Levelestár, 32. levél.

5 Schnepfenthal, 1880. febr. 8, Uo., 35. levél.

6 „Én most épen az amerikai fiú mellett ülök, mialatt én levelet írok, addig ő a bélyegeit olvassa össze, hogy mennyi van neki?” Schnepfenthal, 1879. december 14. Uo., 30. levél.

7 Schnepfenthal, 1979. nov. 30., Uo., 29. levél.

8 Schnepfenthal, 1979. dec. 29., Uo., 31. levél.

9 Schnepfenthal, 1880. jan. 25., Uo., 33. levél.

10 *Akantisz* i. m. (2. j.) XII.

11 Uo., IX.

12 Todoreszku Gyula unokahúgához, Todoreszku [Flore] Annához (képeslapok) 1875–1911. OSZK, Kéziratár, Levelestár.

13 *Todoreszku Gyula*: Adalékok Szabó Károly Régi Magyar Könyvtárának I. kötetéhez. Magyar Könyvszemle Új f. XIX. 1911, 353.

14 *Cîntece bisericesci*. Gyulafehérvár [?], Fejedelmi nyomda [?], 1564–1586. OSZK, Régi Nyomtatványok Tára, RMK I. 361e.

15 *Philobiblos*: Könyvtári séták III.: Todoreszku Gyula dr. gyűjteménye: Első séta, Második séta. Könyvtári Szemle II. 1914, 149–153., 174–178.

16 Három díszdobozban őrzi az OSZK Régi Nyomtatványok Tára.

17 *Melich János*: Dr. Todoreszku Gyula (1866–1919). Magyar Könyvszemle XXVI. 1919, 120.

18 „Hiszen például csak magában az ezer szám körül járó Todoreszku-gyűjteményben tudunk kilencvenhárom darab unicumról, amelyek a közel jövőben *szintén közkinccsé fognak válni*.” [Kiem. tőlem, VB.] *Sztripszky Hiador*: Adalékok Szabó Károly Régi Magyar Könyvtár c. munkájának I–II. kötetéhez: Pótlások és igazítások 1472–1711. Budapest 1912, [3.]

19 Gróf Apponyi Sándor Hungarica-gyűjteményének beérkezése után (1925) a harmadik lett.

20 *Melich* i. m. (17. j.) 119.

21 „... kérem a mélyen tisztelt Igazgatóságot, miszerint kieszközölni sziveskedjenek, hogy a könyvtár és olvasóterem céljaira szolgál, illetve szolgáló helyiségek, s ezzel kapcsolatban lakásom egyéb részei is a lakásrequirálás alól mentesíttessenek, s ezen mentesítésről megfelelő megnyugtató és illetékes hatósági határozatot még a könyvgyűjtemény elszállítása előtt kaphassak meg.” Az adománylevél második hivatalos verziója, 1920. január 26. OSZK, Irattár, 100/1920.

22 OSZK, Irattár, Todoreszku-Horváth Könyvtár 1925/288. (A továbbiakban TH.)

23 *Pukánszky* i. m. (2. j.) 59.

24 Todoreszku 1915 nyarán még anyjának küldött képeslapot Balatonfüredre, amelyben megemlíti, hogy nem találja a harisnyáit. Amennyiben ekkor már felesége lett volna, valószínűleg nem az anyjánál érdeklődik.

25 *Pukánszky* i. m. (2. j.) 59.

26 Todoreszku Gyula halálának tizedik évfordulója. Magyar Könyvszemle XXXVI. 1929, 264.

27 „Több ízben tapasztaltam, s ez igazán kellemetlenül érintett, hogy ha [...] a Nemzeti Múzeumnak adományozott könyvtárunkba bemenni óhajtottam, az mindig csak egy hivatalos közeg jelenléte mellett történhetett meg. [...] Itt arról van szó, igen tisztelt Igazgató Úr, hogy amikor én abba a könyvtárba megyek, ahol boldogult férjem szellemét a legközelebb lévőnek érzem, – s a vele való egyedüllétet szeretném – ezen kegyetlenség szándékomban magamat akadályozva és zavarva érzem.” OSZK, Irattár, TH 133/1921.

28 Az ékszerek listája: „1.) 1 darab briliáns kollié 2.) 1 platinatű briliánskövel és zafírkövel 3.) 1 kis kollié briliánsal és gyöngyláncsal 4.) 3 briliáns gyűrű 5.) 1 platina briliáns karkötő 6.) 1 pár briliáns buton (súlya cca. 10 karát) 7.) 1 briliáns platina soliter gyűrű (súlya cca. 8 karát) 8.) 1 kollié apró gyöngyökből összeállítva. OSZK, Irattár, TH 11.

29 Az értékbecslést több ékszerész is elvégezte, közülük Szécsényi Szabó Lászlóné értékelt az legtöbbre. OSZK, Irattár, TH 11.

30 „[A]mellyel 18×24 nagyságban készítettünk felvételeket” – miután Asztalos Miklós és Gronoszy Iván megjavította a sokáig használatlanul álló gép érzékeny részeit. L. *Jakubovich Emil*: Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtári osztályainak állapotáról az 1931–1933. évben. Magyar Könyvszemle Új f. XXXIX. 1932/34, 90.

31 Az 1480 körül készült pergamenkódexet egy észak-italiai származású festő, Franciscus de Castello Ithallico illuminálta, aki a Mátyás-kori budai könyvfestőműhely egyik meghatározó művésze lehetett. OSZK, Kézirattár, Cod. Lat. 446. *Emma Bartoniek*: Codices Latini Medii Aevi. (Codices Manu Scripti Latini, I.) Budapestini 1940, 400–401. (446. sz.)

32 OSZK, Irattár, TH 31/1923.

33 Pukánszkyne i. m. (2. j.) 56.

34 OSZK, Irattár, TH 100/1920.

35 A felterjesztés 1919. január 19-én kelt. OSZK, Irattár, TH 39/1920.

36 OSZK, Irattár, TH 386/1920.

37 *Dezsényi Béla*: Szervezet, ügyvitel és igazgatás az Országos Széchényi Könyvtárban a Horthy-korszak elején. OSZK Évkönyve 1967, 148.

38 OSZK, Irattár, 100/1921.

39 MTI Könyomatos, Napi hírek / Napi tudósítások, 1921. január 27. csütörtök.

40 *Akantisz* i. m. (2. j.)

41 Pukánszkyne „megférhetetlen természetű”-nek nevezi, Dezsényi Kiss Erzsébettel és másokkal való „nem egészen harmonikus” viszonyáról ír. *Pukánszkyne* i. m. (2. j.) 57; *Dezsényi* i. m. (37. j.) 149.

42 OSZK, Irattár, TH 31/1923.

43 *Pukánszkyne* i. m. (2. j.) 57.

44 Uo.

45 *Szabó Károly*: Régi Magyar Könyvtár, I–IV., Budapest 1879–1898.

46 OSZK, Kézirattár, Fol. Hung. 2268.

47 Könyvtári séták... i. m. (15. j.) 177.

48 *Pukánszkyne* i. m. (2. j.) 53.

49 *Kelecsényi* i. m. (2. j.) 32.

50 Könyvtári séták... i. m. (15. j.) 149.

51 L. az *Akantisz*-katalógust!

52 *Pukánszkyne* i. m. (2. j.) 55.

53 *Melich* (17. jegyzetben) i. m. 119.

54 *Akantisz* i. m. (2. j.) XIII.

55 Uo., XIV.

56 Uo.

57 Uo.

58 Nyomdászati lexikon. Szerk. Bíró Miklós – Kertész Árpád – Novák Miklós. Budapest 1936, 148–149. (Lásd még a *Fotomechanikai sokszorosító eljárások* című szócikket is: 149–150.)

59 Levéltári dokumentumok restaurálásának etikai kérdései = http://mnl.gov.hu/bal_menusor/szakembereknek/allomanyvedelem/tevekenysegek/restauralas/etikai_kerdések.html (Letöltés 2017-10-01.)

60 *Kelecsényi* i. m. (2. j.) 32.

61 *Akantisz* i. m. (2. j.) XIV.

62 Könyvtári séták... i. m. (15. j.) 178.

63 Uo.

64 *Jaschik Álmos*: Magyar könyvkötő művészet. Könyvtári Szemle II. 1914, 134–135.

65 *Jaschikról* általában: *Jaschik Álmos*. A művész és pedagógus. Budapest 2002. Könyvkötéseiről: *Rozsondai Marianne*: *Jaschik Álmos* könyvkötései, borítólaptervei és szakírói tevékenysége. In: Uo., 91–104.

66 1912-ben Magdeburgban jelent meg *Leipziger Stempel und ihre Anwendungen* című könyvművészeti írása. Lásd *Rozsondai Marianne*: A könyvkötés művészetének

rövid története. (A könyv- és papírrestaurátor szakképzés jegyzetei) Budapest 2004², 62. jegyzet.

67 *Révész Emese*: *Jaschik Álmos* művészetpedagógiája. In: *Jaschik Álmos*... i. m. (65. j.) 47–48.

68 *Jaschik* i. m. (64. j.) 135.

69 Uo.

70 Uo., 136.

71 Uo., 138.

72 *Farkas Judit Antónia*: Könyvművészet és bibliofília a két világháború közötti kiállításokon. Könyvtári Figyelő 2014., 3. szám = <http://ki.oszk.hu/kf/2014/10/konyvmuveszet-es-bibliofilia-a-ket-vilaghaboru-kozotti-kiallitasokon/> (Letöltés: 2017. 10. 01.)

73 OSZK, Régi Nyomtatványok Tára, RK 83.

74 OSZK, Régi Nyomtatványok Tára, jelzet nélkül.

75 1921. január 27. L. 34. jegyzet.

76 A következő szövegű címkék szerepelnek a kötetekben: „Szalatnai és Weichner utóda Weichner Géza könyvkötészete, Budapest, IV. Aranykéz utca 4.”, valamint „Gottmayer Nándor Könyvkötő Műintézet Budapest.”

77 *Universis orbis Christiani principibus, & rebus publicis, nec non aliis quibusvis praesentes has patentes nostras visuris, lecturis & legi auditoris nos Franciscus dei gratia princeps Rakoczy... sciat orbis Christianus...* [Manifestum]. Debrecen, Vincze, 1705. OSZK, Régi Nyomtatványok Tára, RMK I. 2225a/3. péld.

78 OSZK, Irattár, TH 100/1920.

79 OSZK, Irattár, TH 162/1921.

80 Az OSZK 1922. évi beszámolója. Magyar Könyvszemle Új f. XXIX. 1922.

81 OSZK, Irattár, TH 338/1920

82 Melich köszönőlevelet írt a Nemzeti Hadsereg fővezérének és gr. Zichy István kormánybiztosnak azért, hogy a Népszínház u. 36. sz. alatt volt és a Nemzeti Múzeum Könyvtárának ajándékozott dr. Todoroszku-Horváth-féle könyvtár elszállításához folyó hó 22-én pótkocsival ellátott teherautót, valamint megfelelő munkaerőt bocsátott rendelkezésre, ill. a gróf közbenjárt ennek érdekében. OSZK, Irattár, 169/1920.

83 OSZK, Irattár, TH 338/1920

84 MTI Könyomatos, Napi hírek / Napi tudósítások, 1920. november 17. szerda.

85 *Tombor Tibor*: Az Országos Széchényi Könyvtár elhelyezésével kapcsolatos tervek és munkálatok az első világháború után (1920–1929). Az OSZK Évkönyve 1967, 193.

86 *Hóman Bálint*: A Magyar Nemzeti Múzeum öt éve. Jelentés az Intézet 1924–1928. évi állapotáról és működéséről. Budapest 1929, 50.

87 *Pukánszkyne Kádár Jolán*: Adalékok Szabó Károly Régi Magyar Könyvtárának I–III. kötetéhez: A Todoroszku-Horváth Könyvtár ismeretlen régi magyar nyomtatványai, I–IV. közlemény. Magyar Könyvszemle Új f. XXXVI. 1929, 95–98, 214–221 és Magyar Könyvszemle Új f. XXVII. 1930, 137–145, 303–310.

88 OSZK, Irattár, TH pallium és szám nélkül.

89 OSZK, Irattár, 270/1941.

90 *Németh Mária*: Az Országos Széchényi Könyvtár értékeinek mentése a második világháború közepétől, 1942-től 1946-ig. Az OSZK Évkönyve 1994–1998, 300.

91 Uo., 301.

92 Uo., 316–317.

93 Uo.

94 1947. május 15. OSZK, Irattár, 216/1947.

95 Erről tanúskodnak a Régi Nyomtatványok Tára naplói.

96 A mai cirillika-gyűjteményről Nagy Levente vezetésével készítették jegyzéket az ELTE Román Tanszékének hallgatói. A vízjelekről lásd: *Pelbárt Jenő: Ötéves a Magyar Vízjel. Magyar Vízjel*, 2007, 9. szám = <http://vizjel.webnode.hu/magyar-vizjel-folyoirat/v-evfolyam-8-es-9-szam/oteves-a-magyar-vizjel-folyoirat/> (Utolsó letöltés: 2017-09-30.)

ONCE MORE ABOUT THE TODORESZKU-HORVÁTH LIBRARY

Gyula Todoreshku (1866–1919) accumulated a now invaluable book collection, which his widow donated to the National Széchényi Library. An important role was played in the shaping of the collection by Viktor Akantisz whose job was to restore and bind the volumes. Later he became one of the first conservators at the national library. Beside him, Todoreshku's widow Aranka Horváth took care of the collection after the donation, bequeathing a considerable sum to the museum in her last will.

An intriguing and highly controversial issue is the book conserving activity of Gyula Todoreshku, as he did not only clean the books "soiled by fire, water and war" but he also had expert restorers to produce facsimile leaves that were deceptively similar to the original ones to complement the defective volumes (in cases when another copy of the work was accessible for copying). He encouraged his bibliophile contemporaries to follow suite, for "an amateur's things must also be beautiful. And not only the binding, but also the body of the book. The trouble is that among the Hungarian books and those printed in Hungary it is hard to find nice copies, and if we only want to collect fine pieces, we can have only very few."

To replace the perished or plain bindings Todoreshku ordered new bindings from the most outstanding Hungarian and European book binders, because, quoth he, "a repaired, carefully embellished, stylishly bound rare printed book will more likely to survive in a fine binding when it gets into the hands of an amateur."

The hand-painted parchment bindings of 43 tomes of Transylvanian parliamentary statutes were made by Viktor Akantisz. The collection also includes a painted parchment binding designed and executed by Álmos Jaschik, several gold-tooled leather bindings by József Galamb and a silver goldsmith's binding designed by Ferenc Hebling and executed by Richard Zutt. (With the exception of Zutt all three men were leading instructors at the School of Design.) In addition, the names of Nándor Gottermayer and Géza Weichner can also be discerned on the new bindings.

To conclude, it can be contended that Todoreshku's large number of commissions contributed to the revival of Hungarian book-binding art relegated to the background by industrialization, and the collection cannot be overlooked when both original bindings and the Hungarian book-binding history of the early 20th century are at issue.

VARGA Bernadett, Országos Széchényi Könyvtár, Régi Nyomtatványok Tára / National Széchényi Library, Collection of Early Printed Books, H-1827 Budapest, Budavári Palota, F épület, [m vb@oszk.hu](mailto:mvb@oszk.hu)

Kulcsszavak: Todoreshku Gyula, Akantisz Viktor, bibliofília, kötetstörténet, Jaschik Álmos, Galamb József / *Keywords:* Gyula Todoreshku, Viktor Akantisz, bibliophilia, Álmos Jaschik, József Galamb